

HENRIK MEINANDER

KANSAKUNNAN KAKKONEN

KALEVI SORSAN
POLIITTINEN TOIMINTA
1969–1993

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Henrik Meinander ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2022

Kuvatiedot kuvatekstin yhteydessä.

Toimitus: Ulla Paavilainen

ISBN 978-951-1-32704-2

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2022

SISÄLLYS

Aluksi

Radan varresta maailmalle

Lapsuus ja nuoruus	11
Toimittajanura aukeaa	19
Virkamiehenä Pariisissa	32
Opetusministeriöön	40

Ajolähtö

Tuntematon puoluesihtööri	49
Demokraattinen sosialismi	65
Nappulaliigan ulkoministeri	80
Pääministeri painekattilassa	93

Kekkosen koulussa

Zavidovo, poikkeuslaki ja EEC-sopimus	105
Kommunistit, KGB ja Moskova	118
Puolueeton vai suomettunut?	131
Palme ja Pohjoismaat	140

Poliittista luovintaa

Työtä, turvaa, tasa-arvoa	153
Mediasuhteen kipupisteitä	163
Etyk taitekohtana	176
Vaalipettymys ja valuuttaskandaali	187

Käännekohtia

Ulkoministerinä ja oppositiojohtajana	197
Korpilammelta kasvu-uralle	208
Valco-Sorsan metsästys	221
Sosialistinen internationaali	229

Koiviston kuningastiellä

Vastahakoinen apumies	243
Demarivoitto vai protestivaalit?	255
Maan todellinen vallankäyttäjä	266
Infokratian armoilla	276

Valtiomiehen iltapäivä

Puoluejohtaja ja periaatteet	287
Reaganin ja Gorbatšovin välissä	298
Sinipunainen horisontti	310
Taktinen perääntyminen	322

Länsituulessa

Itänaapurin romahdus	333
Taluskriisi iskee	340
Ahtisaari-ilmiö	350
Muistelmat ja jäähyväiset	362

Jälkikaikuja

Viitteet

Lähteet ja kirjallisuus

Henkilöhakemisto

ALUKSI

Keväällä 2017 Ulf Sundqvist otti minuun yhteyttä ja kysyi, olisinko kiinnostunut kirjoittamaan Kalevi Sorsasta elämäkerran. Tietenkin olin, sillä vaikka minulla oli useita tutkimushankkeita käynnissä, tiesin, että Sorsan poliittisen elämätyön kautta voisi avautua monta uutta näkökulmaa 1970- ja 1980-lukujen suomalaiseseen valtapolitiikkaan ja yhteiskunnan kehitykseen.

Päätökseeni vaikutti keskeisesti myös Kalevi Sorsan lesken Irene Sorsan antama tuki hankkeelle ja häneltä saatu lupa käyttää Sorsan laajaa yksityiskokoelmaa Työväen Arkistossa, joka avautuisi muille tutkijoille vasta elämäkerran valmistuttua.

Ulf Sundqvistin tarmokkaalla panoksella tutkimukselleni saatiin järjestettyä tarvittava rahoitus. Sattumoisin aloitin arkistotutkimukseni maaliskuun alussa 2020, eli juuri silloin kun maailmanlaajuinen pandemia rantautui Suomeen. Työväen Arkiston joustavien erikoisjärjestelyjen turvin pystyin kuitenkin etenemään tutkimuksissani niin hyvin, että saatoin aloittaa käsikirjoituksen laatimisen alkuperäisen aikatauluni mukaan – nyt kirja on valmis.

Teoksen keskiössä on luonnollisesti Kalevi Sorsa, mutta kirja ei ole kaiken kattava kuvaus hänen poliittisesta urastaan. Keskityn hänen toimintansa sellaisiin vaiheisiin ja käännteisiin, jotka

olen arvioinut yhteiskunnallisesti ja aatteellisesti olennaisiksi aikakauden valtakuvioiden ymmärtämiseksi. Sorsa toimi 12 vuotta SDP:n puheenjohtajana ja 13 vuotta sen ministerinä eri hallituksissa, mutta käsittelen puolueen historiaa ensisijaisesti niissä yhteyksissä, joissa puoluekytköksellä oli ratkaiseva vaikutus yhteiskunnan kehitykseen ja aikakauden valtapoliittikkaan.

Lukija pohtii todennäköisesti, onko hänen kädessään sosialidemokraattisesti tai enemmän porvarillisesti painottunut tulkinta Kalevi Sorsan toiminnasta ja kylmän sodan Suomesta. Olisi nimittäin hieman naiivia kuvitella, etteivät tutkijan omat poliittiset näkemykset vaikuttaisi millään lailla hänen tulkintoihinsa. Olen parhaani mukaan yrittänyt löytää tasapainon empaattisen ymmärryksen ja kriittisen etäisyyden välillä, mutta miten siinä olen onnistunut, jää muiden arvioitavaksi.

Tutkimustani on edesauttanut monta tahoa. Kiitän kaikkia niitä henkilöitä, joita sain haastatella tätä elämäkertaa varten. Heidän nimensä löytyy lähde- ja kirjallisuusluetteloni lopusta. En koskaan tavannut Kalevi Sorsaa, joten haastattelut toimivat tärkeänä lähtökohtana pyrkimykselleni ymmärtää hänen persoonansa. Olen myös kiitollisuuden velassa niille lukuisille tutkijakollegoille ja yhteiskunnallisesti merkittävillä toimijoille kylmän sodan Suomessa, joilta olen matkan varrella saanut tärkeitä kirjallisuusvihjeitä ja kommentteja alustaviin tulkintoihini.

Arkistotutkimuksissani ja aineistoni työstämisessä digitaaliseen käyttöön ovat tutkimusapulaisinani toimineet historian opiskelijat Jouko Raitaniemi ja Pavel Petrov. Heidän yhtä ahkeralla kuin taitavalla avullaan sain aineistoni koottua ja järjestettyä selvästi tehokkaammin kuin aiemmissa tutkimuksissani.

Käsikirjoituksen valmistuttua sen luki, kommentoi sekä tarkasti ja korjasi kärsivällisesti Sorsan kaksi pitkäaikaista puolueoveria Ulf Sundqvist ja Jaakko Kalela sekä professori emeritus Kimmo Rentola. Kiitän kolmikkoa sydämellisesti tästä avusta. Ilman sitä monet keskeisistä tulkinnoistani olisi jääneet vajaaksi

tai yksikertaisesti vääriksi. Lopullisesta tekstistä vastaan tietenkin yksin enkä missään nimessä kuvittele sen olevan virheetön. Jonkun on kuitenkin ura avattava, jotta muut pääsisivät nopeammin etenemään ja osoittamaan virheeni tai väärinkäsitykseni.

Toimittajani Ulla Paavilainen on kuitenkin se henkilö, jolle osoitan kaikkein lämpimimmät kiitokseni. Tämä on jo meidän neljäs yhteinen kirjamme. Yhteistyömme on aina ollut suoraa, saumatonta ja yksinkertaisesti hauskaa. Teen parhaani, jotta kirjoja tulisi tulevaisuudessa enemmänkin.

Tutkimustani rahoitti Tradekan säätiö, Palkansaajasäätiö, Työväen Opintorahasto, Kansan Sivistysrahasto, Kalevi Sorsa-säätiö, Valtioneuvosto, Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Föreningen Konstsamfundet ja Suomen Tiedeseura. Esitän parhaimmat kiitokseni tuesta.

Ritvalan kylässä Vanajaveden rannalla, juhannusaattona 2022

HM

1.

RADAN VARRESTA MAAILMALLE

Lapsuus ja nuoruus

”Synnyit veturin vislaukseen”, Kalevi Sorsa muisti isänsä todenneen hänen syntymästään 21. päivänä joulukuuta 1930 Keski-Suomessa. Perheen esikoinen syntyi nimittäin pienen mökin keittiössä Haapamäellä Keuruun ja Virtojen välisen rautatien varrella. Äidin muistikuva hänen syntymästään oli yhtä kirkas: ”Poika tuli ja iso, 5 kiloa” sunnuntaiaamuna täsmälleen kello 8. Kasteessa hän sai nimet Taisto Kalevi, mutta ystäväpiirissä hänestä tuli nopeasti Kale.

Vanhemmat Kaarlo Sorsa ja Elsa Leinonen olivat tavanneet toisensa Kaarlon rakentaessa rautateitä Pohjois-Pohjanmaalla

Jatkosodan alussa valokuvaan ryhmittyi koko Sorsan perhe: rintamalta lomaa saanut isä-Kaarlo, Elsa-äiti ja tytär Kerttu lottapuvuissaan, pikkuveli Pertti äidin sylissä sekä kravattiin sonnustautunut Kalevi golfhousuissaan. TYÖVÄEN ARKISTO.

1929. Mentyään naimisiin aviopari muutti miehen työmaiden perässä, kunnes tiemestarin koulutuksen itselleen hankkinut Kaarlo sai 1937 työpaikan Joutsan maalaiskunnasta, 70 kilometriä Jyväskylän eteläpuolelta.¹

Uudesta kotipaikasta muodostui Kalevi Sorsan lapsuuden tärkein maisema, johon hän palasi monta kertaa muistellesaan varhaisvuosiaan. Perhe asui vuokratussa kaksihuoneisessa hirsirakennuksessa Joutsan kirkonkylän eteläpuolella sijaitsevalla Karinmäen alueella. Pihapiirissä oli savusauna, puuliittri ja sikolähti. Talossa oli myös ”eteinen komeroineen ja laajat vinttitilat”. Neljä vuosikymmentä myöhemmin Sorsa kuvasi elävästi lähiympäristöä ja sen asukkaita. Paikallisyhteisön sosiaalinen kirjo jäi myös mieleen:

Sitten siinä oli majatalo, suutari, siitosorin pitäjä, tietyömies, poliisi, seppä, sahdintekijä ja muunkin ilon pitäjä, kansanhuollon päällikkö, metsäyhtiöiden piirimiehiä, mustanpörssin kauppias ja joitakin asukkeja, joiden ammatti on minulle jäänyt epäselväksi.²

Muistikuva tuo hakematta mieleen Sorsan suuresti ihailleman kirjailijan Joel Lehtosen satiirisen romaanin *Kerran kesällä* (1917), jossa niin ikään kirjava joukko asustelee ja taituroi arkielämänsä draamaa eteläsavolaisessa pienyhteisössä. Siksi ei ole yllättävää, että Sorsa myöhemmin kirjoitti opinnäytteen Lehtosen ehkä tunnetuimmasta romaanista *Putkinotko* ja osoitti muutenkin kirjoituksissaan taipumusta kuvata lehtosmaisain kepein mutta sarkastisin sanankääntein ihmisen oikukasta olemusta.

Joutsaan muuttanut Sorsan perhe oli viisihenkinen: siihen kuuluivat vanhemmat ja lapset Kalevi, Kerttu sekä syystalvella 1937 syntynyt Pertti, joka – kuten veljensä – teki sittemmin huomattavan uran päättyen työvoimaministeriön kansliapäälliköksi.

Lähistön metsät ja vesistöt houkuttelivat pikkupojat monenlaisiin leikkeihin ja kujeisiin. Melkein yhtä lähellä sijaitsivat kirkonkylän kansakoulu, kaupat ja kokoustilat, joissa monien muiden rientojen lisäksi järjestettiin joskus myös elokuvailtoja: ”Pikkuveli Pertti löytyi sieltä aina, kun hän illalla oli kadoksissa, sillä ovimiehet laskivat hänet liputta sisään.”³

Kirkonkylässä sijaitsivat myös kirjasto ja kirjakauppa, jotka osoittautuivat ensiarvoisen tärkeäksi jo neljävuotiaana lukemaan oppineelle Kalevi-pojalle, joka kävi melkein päivittäin kirjastossa lukemassa lehtiä ja lainaamassa kaikenlaista kirjallisuutta. Kirjakaupan valikoima houkutteli myös, vaikka ostoksiin oli varaa lähinnä vain joulun aikoina. 1990-luvun alussa julkaisutussa esseekokoelmassaan *Paikallisjunalla Eurooppaan* Sorsa kiinnitti huomiota ensimmäiseen kertaan, kun hän tutustui poliittisen kirjoitukseen. Postikonttorissa käydessään hän tapasi luokkatoverinsa, joka oli noutamassa suutari-isälleen sosialidemokraattista maakuntalehteä *Vapautta*, jossa kritisoitiin jyrkästi Hitlerin sotavalmisteluja.⁴

Talvisodan lähestyessä syksyllä 1939 perheen isä, joka oli terveydellistä syistä vapautettu aseellisesta palveluksesta, määrättiin toimimaan Joutsan suojeluskunnan kansliapäällikkönä ja osallistumaan linnoitustöihin Kannaksella. Jatkosodassa hän johti vastaavia tienrakennus- ja linnoitusjoukko-osastoja kotiuutumiseensa saakka syksyllä 1944. Sorsan valokuvakokoelmasta löytyy yhteiskuva koko perheestä jatkosodan alussa, jossa myös äiti ja tytär ovat myös univormuissa – nimittäin Lotta-puvuisaan. Sodan päätyttyä ja järjestön tultua lakkautetuksi se kuitenkin alettiin leimata niin oikeistolaiseksi liikkeeksi, ettei Sorsalla kuten ei kovin monella muullakaan suomalaisella ollut erityistä halua korostaa juuri tätä yksityiskohtaa perheensä historiassa.⁵

Sota-aika ravisteli myös monella muulla tavalla pienen Karimäen elämää. Asevelvollisia lähetettiin sotaan, evakkoja virtasi paikkakunnalle, ja kaikki aikuiset veloitettiin sotaponnistuksiin

valtion kausiluontoisiin aputoihin. Lisäksi tehtiin paljon vapaaehtoista talkootyötä, johon myös alaikäiset osallistuivat. Sorsa muistelikin kiitollisena näitä vuosia ahkeran työnteon ja kaikenkaltaisen hyödyllisen toiminnan aikoina – ne opettivat häntä arvostamaan työtä ja omaehtoista aherrusta enemmän kuin koulunkäyntiä.

Jatkosodan aikana sotilaspojaksi ryhtynyt teini-ikäinen Kalevi vartioi öisin kavereittensa kanssa säännöllisesti kylänsä ilmavartiotornissa. Tehtävä vaati hermoja ja tarkkaavaisuutta, sillä Jyväskylään matkalla olleet puna-armeijan pommikonelaivueet kulkivat usein Joutsan yli, ja silloin piti nopeasti ilmoittaa puhelimitse tulevasta ilmahyökkäyksestä.⁶ Kerran pojat olivat keräämässä vihollisen propagandalehtisiä jäältä pois ja joutuivat matalla lentäneen pommikoneen tulilinjalle. He pelastuivat ensin heittäytymällä hankeen, mutta kone kaarsi takaisin, ja pojat joutuivat henkensä edestä hiihtämään suojaan lähimmän rannan metsikköön. He pääsivät ”niiden alle ennen kuin kone oli uudelleen päällä. Nyt pudotti konekiväärisarja oksia päällemme”, Sorsa muisteli. Yhtenä sotakesänä Sorsa katkaisi kätensä ja kävi kipsauttamassa sen Mikkelissä, jolloin hän sattui näkemään itse Mannerheimin, jonka ”lahtarijoukkoja” oli perinpohjaisesti haukuttu Neuvostoliiton lentolehtisissä.⁷

Kaikki nämä kokemukset vaikuttivat siihen, ettei nuoren Sorsan asenne Neuvostoliittoa ja kommunismia kohtaan voinut olla muuta kuin jyrkän kielteinen. Tämä heijastui aluksi hänen käsitykseensä myös sosialismista, vaikka hän oman muistikuvansa oli jo varhain ymmärtänyt haluavansa puolustaa heikompiosaisia. Äidin puoleiset sukulaiset olivat etupäässä maanviljelijöitä ja maalaisliittolaisia, isän suku taas käsityöläisiä ja rautatieläisiä – siksi sosialidemokraatteja. Jos sovitaa yhteen kaikki nämä osat Sorsan perhetaustassa ja sen yhteiskunnallisessa asemassa, voisi sanoa, että hän syntyi ahkeraan työväen kotiin, joka isän koulutuksen ja esimiesaseman

ansioista nousi jo hänen lapsuutensa aikana työväestön ja alemman keskiluokan välimaastoon.⁸

Kapinavuonna 1918 Kalevin silloin 11-vuotiaan isän Kaarlon kaksi vanhempaa veljeä oli liittynyt punakaarteihin. Nuorempi punakaartissa taistelleista, Yrjö Sorsa, pakeni Neuvosto-Venäjälle ”mutta pelastui sieltä takaisin ehjin nahoin joskus 1920-luvulla”, Sorsa totesi myöhemmin. Yrjö-setä ei koskaan suostunut kertomaan, mitä joutui siellä kokemaan, Kalevin veli Pertti Sorsa totesi keskustelussa syksyllä 2019. Heidän isänsä ja setiensä vankka sosialidemokraattisuus osoittaa kuitenkin, että he, kuten useimmat entisistä punakaartilaisista, päätyivät sittemmin puoluejohtaja Väinö Tannerin edustamalle reformistiselle kannalle. Väkivaltainen vallankumous ei ollut oikea tie, vaan sosialismiin piti edetä demokraattisin menetelmin. Kalevi Sorsalle annetun ensimmäisen kastenimen *Taisto* voisi tietenkin tulkita toiseenkin suuntaan, mutta itsenäisyyden alussa tämä oli hyvin suosittu nimenvalinta koko työläisväestön keskuudessa.⁹

Kalevi oivalsi sosialidemokraattisen aatteen ytimen oman muistikuvansa perusteella kesälomalla 1945, jolloin hän työskenteli Imatran rautatehtaalla ja asui serkkunsa luona. Kalevi kävi naapurissa asustelevan setänsä Iivari Sorsan kanssa pitkiä väittelyjä sosialismin luonteesta. Setä oli pysynyt rautatieläisenä ja kuului sosialidemokraattiseen puolueeseen. Lopulta hän sai veljenpoikansa vakuuttuneeksi siitä, mikä oli reaaliosialismin eli neuvostokommunismien ja sosialidemokraattisen sosialismin ero. Kommunistien sosialismi oli dogmaattinen diktatuurioppi. Sosialidemokraattien ideologia sitä vastoin edusti ”alkuperäistä sosialismia”, joka ”työskenteli kansanvallan puitteissa ihmisen hyväksi ja kunnioitti kansalaisten enemmistön tahtoa”.¹⁰

Kalevin perhe oli syksyllä 1944 muuttanut Savitaipaleelle Kaarlo Sorsan saatua sieltä työpaikan valtiollisesta tiehallinnosta. Savitaipaleelta noin 30 kilometriä kaakkoon sijaitsi Lappeenranta, jonka yhteislyseossa esikoispoika Kalevi jatkoi

Jyväskylässä aloittamiaan oppikouluopintoja. Lyseolaisen opin-
tie ei ollut 1940-luvulla mikään itsestään selvä valinta tiemesta-
rin pojalle. Se vaati perheeltä taloudellisia uhrauksia ja pojalta
varmaan sekä sosiaalista lahjakkuutta että kärsivällisyyttä so-
peutua oppikoulukulttuurin porvarilliseen ilmapiiriin ja arvo-
maailmaan. Alku oli lupaava, olihan Sorsa läpäissyt Jyväskylän
lyseon sisäänpääsykokeen, mutta vähitellen teini-ikäisen Ka-
levin turhautuminen koulunkäyntiin kasvoi, vaikkei hänen lu-
kuintonsa muuten näyttänyt laantuvan. Arvosanat laskivat, tuli
merkintöjä tupakanpoltosta ja uppiniskaisuudesta. Lopuksi hän
jäi luokalle ja jätti koulun kesken keväällä 1946.¹¹

Sorsa ei ymmärrettävistä syistä muistellut näitä vaiheita jäl-
keenpäin kovin seikkaperäisesti. Yksi välähdys tuosta elämä-
vaiheesta löytyy lyhyistä muistiinpanoista Yhteiskunnallisen
korkeakoulun alumneille joskus 1970- tai 1980-luvulla pidetys-
tä puheesta. Hän kutsuu vuosia 1946–1948 elämänsä *Sturm und
Drang* -kaudeksi: ”Ryhdyin miettimään, mitä tekisin elämällä-
ni systemaattisesti – ja ottaen huomioon, että kesken jäänyt op-
pikoulu rajoitti suuresti mahdollisuuksiani.” Lopulta hän pää-
tyi kahteen vaihtoehtoon: hän ryhtyisi joko merikapteeniksi tai
lehtimieheksi – molemmat valinnat samasta syystä. Kaikenlai-
sen kirjallisuuden suurkuluttajana Sorsan suuri salainen haave
oli tulla kirjailijaksi. Kirjojen rakennusaineeksi hän päätteli tar-
vitsevansa kokemuksia; joko seikkailemalla maailman merillä
tai harjoittelemalla kirjoittamista täyspäiväisesti.¹²

Ammattiaan pohtiessaan 16–17-vuotias, koulunsa keskeyt-
tänyt Sorsa oli muuttanut omilleen riitauduttuaan vanhem-
piensa kanssa ja elätti itseään erilaisilla pätkätoilla Lappeen-
rannan teollisuuslaitoksissa ja rakennuksilla. Vähitellen päätös
ryhtyä lehtimieheksi alkoi kuitenkin hahmottua. Huhtikuussa
1948 hän liittyi Sosialidemokraattisen Työläisnuorisoliiton Lap-
peenrannan osaston jäseneksi ja alkoi tarmokkaasti osallistua
sen kulttuurieritoihin kirjoittajana ja näyttelijänä. On vaikea

arvioida, missä määrin tämä oli tietoinen askel kohti journalistiuraa, mutta varmaa on kuitenkin, että harrastus paljasti hänen kirjallisen lahjakkuutensa, mikä taas puski häntä eteenpäin kohti uusia haasteita.¹³

Jos nuoruusvuodet olivat haastavia Sorsalle, niin sitä ne olivat myös Suomen poliittiselle elämälle. Hävityn sodan seurauksena Suomen kommunistinen puolue sai laillisen toiminta-alueen, menestyi erinomaisesti ensimmäisissä sodanjälkeisissä eduskuntavaaleissa keväällä 1945 ja sai merkittävän aseman J. K. Paasikiven ja Mauno Pekkalan johtamissa kansanrintamahallituksissa, jotka johtivat maata kesään 1948 saakka. Kommunistien tavoite nousta valta-asemaan ja siirtää Suomi osaksi Neuvostoliiton toisessa maailmansodassa miehittämää itäblokkia johti moniin kärkeviin kiistoihin ja valtataisteluihin yhteiskunnassa. Näin tapahtui etenkin työväenliikkeessä ja ammattiyhdistysliikkeessä, jossa sosialidemokraatit puolustivat tiukasti parlamentaarista demokratiaa ja laillista järjestystä. Kovan poliittisen väännön jälkeen kommunistit menettivät huomattavasti kannatustaan kesän 1948 eduskuntavaaleissa ja joutuivat oppositioon seuraavaksi 18 vuodeksi.

Porvarillisissa ja myös joissakin sosialidemokraattisissa piireissä aikakautta alettiin myöhemmin kutsua ”Vaaran vuosiksi”, vaikkei yleinen suhtautuminen silloisiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin ollut lainkaan kielteinen. SDP ajoi – aivan kuten muutkin vasemmistovoimat – tasa-arvoa lisääviä toimenpiteitä, mutta vastusti kommunistien ja niiden ohjenuorassa pitkälti olevan Suomen Kansan Demokraattiseen Liiton (SKDL) pyrkimyksiä sitoa Suomen vielä vahvemmin Neuvostoliiton etupiiriin. SDP:ssä suhtauduttiin siksi useimmiten sarkastisen kielteisesti heidän vaatimuksiinsa ”Uudesta suunnasta”, koska sen pääteipisteessä näytti hämmöttävän vain Stalinin pakkovalta.

Emme tiedä, miten Kalevi Sorsa suhtautui näihin yhteiskunnallisiin kiistoihin ennen liittymistään SDP:n jäseneksi keväällä

1948, mutta yksi asia oli selvä: ne olivat myös hänelle henkilökohtaisesti sekä vaaran vuosia että uuden suunnan alku. Tästä lähtien Sorsa pyrki yhä määrätietoisemmin lehtimieheksi. Keväällä 1949 hän hakeutui lappeenrantalaisen sosialidemokraattisen *Päivän Työ* -lehden toimitusharjoittelijaksi. Saman vuoden syksyllä hän muutti Helsinkiin opiskelemaan sanomalehtialaa saatuaan opinto-oikeuden Yhteiskunnalliseen korkeakouluun, opinahjoon, joka koulutti erilaisille yhteiskunnallisille toimialoille lahjakkaita, ylioppilastutkintoa vailla olevia nuoria.¹⁴ Sorsa muisteli myöhemmin, miten hän oli kävellyt Helsingin rautatieasemalta sukulaistensa luo Kallioon: ”Kannoin pahvisen matkalaukun – koko omaisuuteni – Agricolankadulle, kun en tiennyt, miten raitiovaunuja käytetään.” Elanto ja oma koti piti kuitenkin hankkia, ja lopulta hän sai vuokrattua huoneen Oulunkylässä asuvan vaatturin vintiltä.¹⁵

Näin alkoi vuosien aherrus lehtimiesopintojen, journalististen ja muiden sivuhommien kanssa sekä SDP:n Oulunkylän ja Pitäjämäen nuoriso-osastojen toiminnassa. Syksyllä 1949 hän aloitti niin sanottuna iltahuutajana Työväen Sanomalehtien Tietotoimistossa, jonka toimitilat olivat Helsingin perinteikkäässä Työväentalossa Paasivuorenkatu 5:ssä. Samaa tehtävää oli silloin palkattu myös valtiotieteiden opiskelija Sakari Kiuru, josta tuli Sorsan hyvä ystävä. Kiuru nousi lopulta Sorsan tuella Yleisradion pääjohtajaksi 1980-luvulla.

Iltahuutajan tehtävä oli koota päivän mittaan saapuneita ja itse kirjoitettuja artikkeleita sosialidemokraattiselle lehdistölle. Ilmaus *iltahuutaja* tuli Kiurun mukaan siitä, että kiireisimmät uutiset ”huudettiin puhelimitse toimitusten parlografiien vaharullille”, joita sitten purettiin kuulokkeiden avulla uudestaan tekstimuotoon lehtien palstoille. Sorsalla oli kokemusta myös purkutyöstä *Kansan Työn* toimituksesta – kun viesti oli saatu paperille, vaharullat puhdistettiin uuteen käyttöön partaterällä.¹⁶

Opintojen journalistinen painopiste oli säännöllisissä kirjoitustehtävissä. Opiskelijat lähetettiin kaupungille tekemään juttuja milloin mistäkin ja palattuaan opinahjonsa suojiin Kallioon he saivat palautetta reportaaseistaan koulun harjoitusmestariilta. Teoreettisten aineiden joukkoon kuuluivat muun muassa sosiologia ja valtio-oppi, joita opetti korkeakoulun kuuluisa rehtori Yrjö Ruutu, nuoren Urho Kekkosen merkittävin yhteiskunnallinen innoittaja. Oppiaineista myös englanti ja kirjallisuuden historia selvästi innostivat kirjailijan urasta haaveilevaa Sorsaa.¹⁷

Suurimman vaikutuksen opettajista Sorsaan teki kirjallisuudesta väitellyt Unto Kupiainen, joka julkaisi myös itse ahkerasti kaunokirjallisia teoksia. Kupiaisen luennot olivat omaperäisyydessään loistavia. Hänen ohjauksessaan Sorsan tieteellinen erikoistuminen suuntautui vähitellen kirjallisuussosiologiaan, koska Kupiainen oli ilmeisesti huomannut tutkimushaaran kiehtovan Sorsaa. Toinen Sorsan lämpimästi muisteleva opettaja oli hänen englannin lehtorinsa Aune Tuomikoski, joka innosti hänet opiskelemaan kieltä vakavasti muun muassa lukiemalla James Joycen *Ulysses'ta* alkukielellä.¹⁸

Sujuvan ruotsin kielen taitonsa Sorsa oppi lähinnä omin päin, sillä 1950-luvun alussa ruotsia puhuttiin vielä paljon Helsingissä, myös työväen keskuudessa ja kulttuuripiireissä. Tukea oli myös keskikoulussa päntätty ruotsin kielioppi, jonka turvin Sorsa kirjoitti sittemmin urallaan ilmeikästä ruotsia.

Toimittajanura aukeaa

Opiskelun ja lehtihommien lisäksi Sorsa työskenteli 1950-luvun alussa myös rakennuksilla, koska työstä maksettiin selvästi paremmin kuin harjoittelijoille lehtitaloissa. Kun hänen monipuolinen kirjoitustaitonsa ja poliittinen aktiivisuutensa alkoi saada huomiota, hän hankki itselleen vankemman jalansijan

Nuori Kalevi Sorsa kehittyi 1950-luvulla monipuoliseksi lehtimieheksi ja toimittajaksi. Ystävien kesken hän oli useimmiten "Kale".
TYÖVÄEN ARKISTO.

sosialidemokraattisessa lehdistössä. Puolueensa nuorisotoiminnan paikallisena vetäjänä hän lähetti ahkerasti artikkeleita ja runoja nuorisoliiton omaan lehteen, *Työläisnuorisoon*. Syyskuussa 1951 Sorsa palkattiin lehden toimittajaksi ja kolme vuotta myöhemmin hänet ylennettiin lehden päätoimittajaksi. *Työläisnuoriso* muuttui 1952 *Vihuri*-nimiseksi ja koki Sorsan päätoimittaja-aikana kukoistuskautensa.¹⁹

Vihurin menestys ei johtunut yksinomaan päätoimittajan kyvykkyydestä vaan siitä, että 1950-luku oli monessa mielessä nuorten työväenkulttuurin kulta-aikaa. Tämä oli osaltaan nopean talouskasvun ansiota, sillä kasvu veti nuorta työväkeä teollisuuskaupunkeihin, osaltaan kyse oli siitä, että sosialidemokraatit ja kommunistit kävivät raivokasta taistelua nuorten sieluista ja äänistä. Sorsa itse oli yksilötasolla mainio esimerkki rakennemuutoksesta – koska miehellä riitti virtaa,

Kalevi Sorsa tutustui tulevaan vaimonsa Irene Lääkäriin Helsingin Oulunkylän bussipysäkillä syystalvella 1952 ja rakastui häneen oitis. AARNE TENHOVAARA. TYÖVÄEN ARKISTO.

häntä alettiin kutsua Työväen Sivistysliiton koulutuskursseille ja kesätapahtumiin. Hän pääsi luennoimaan ja käymään poliittisia keskusteluja puolueen kärkihahmojen kanssa. Tilaisuuksissa hän tutustui sosialidemokraattisen puolueen silloiseen pääideologiaan, Kouluhallituksen pääjohtajaan Reino H. Oittiseen, joka vuonna 1952 laati puolueen periaateohjelman ja äreystään huolimatta tuki määrätietoisesti Sorsan kaltaisia puolueen nousevia kykyjä.²⁰

Oittisen taustatuella Sorsa lähetettiin nuorisoliiton edustajana Länsi-Euroopan sosialidemokraattien kansainvälisille nuorisokursseille: Lontooseen vuonna 1952, Kööpenhaminaan 1954 ja Roomaan 1955. Roomassa hän osallistui myös Unescon järjestämään seminaariin. Sorsan meriittilistä ja työkokemukset olivat tällöin jo kasvaneet merkittäviksi, mikä ilmenee muun muassa työtodistuksesta, jonka hän sai siirtyessään

Vihuri-lehestä Kustannusosakeyhtiö Tammen kirjallisen osaston toimittajaksi syksyllä 1956. Erinomaisen ammattitaidon lisäksi lehden toimitusneuvosto kiinnitti huomiota Sorsan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin: ”Kun toimittaja Kalevi Sorsa lisäksi omaa sopuisan ja rauhallisen luonteen ja kun hän on elämäntavoiltaan säännöllinen, on yhteistyö hänen kanssaan muodostunut miellyttäväksi ja hedelmälliseksi.”²¹

Monet *Vihuri*-lehden työtodistuksessa mainituista ominaisuuksista olivat Sorsalle varmaankin myötäsentyisiä ja löytäneet uomansa uudestaan rauhattomien teinivuosien jälkeen. Toiset olivat taas kehittyneet suotuisasti hänen opintojensa ja työtehtäviensä myötä. Merkittävä vaikutus Sorsan silloiseen ”sopuisaan” olemukseen oli myös hänen vaimollaan Irenellä, johon hän oli tutustunut ja saman tien rakastunut syystalvella 1952 bussipyörällä Helsingin Oulunkylässä.²² Pariskunta avioitui seuraavana kesänä salaa perheiltään, joten heidän häämatkastaan heinäkuun lopussa 1953 muodostui samalla tutustumismatka molempien vanhempien luo. Loppumatka Tampereelta Virroille, jonne Kalevin vanhemmat olivat muuttaneet 1949, taitettiin höyrylaiva *Tarjanteella*. Matka antoi neljä vuosikymmentä myöhemmin Sorsalle aiheen muistella romanttista laivamatkaa joel lehtosmaisella kolumnilla *Turun Sanomissa*.²³

Kalevin ja Irenen avioliitosta tuli elinikäinen, ja se oli ilmeisen onnellinen, vaikkei heille siunaantunut lapsia eikä valtakunnalliseksi poliitikoksi sittemmin nousseen Sorsan yksityisyyttä iltapäivä- ja juorulehtien panettelusta suojellut juuri mikään. Vastoinkäymiset saattoivat päinvastoin vahvistaa heidän suhdettaan. Ensirakkauden huuman tasaannuttua tärkein syy avioliiton kestävyyyteen lienee kuitenkin ollut, että he säilyttivät samanhenkisyyden läpi koko yhteiselämänsä. Molemmat olivat tilannehuumorin kannattajia ja nokkelia sanankäyttäjiä, joilla oli hyvä kielipää ja jotka viihtyivät parhaiten kirjailijoiden ja muiden luovien ihmisten seurassa.²⁴

Kalevia kaksi vuotta vanhempi Irene Lääkäri oli heidän tava-
tessaan 24-vuotias kaunis nainen, joka pysyi hehkeänä pitkään,
ja miehen uran edetessä sopeutui pariskunnan uusiin haastei-
siin sopivalla tahdikuudella ja tyylillä. Akateemisen tutkinnon
puutteestaan huolimatta hän koulutti itsensä ranskan kielen
kääntäjäksi ja toimi sellaisena koko työuransa ajan. Irenen per-
soona oli eittämättä Sorsan valttikortti, kun hän yhtäkkiä joutui
politiikassa moniin vaativiin edustustehtäviin, joihin vaimojen-
kin piti pystyä osallistumaan.

Nuori aviomies oli myös myönteinen ilmestys. Useimmat
muistavat todennäköisesti Sorsan ulkoisen olemuksen lähin-
nä 1980-luvulta, jolloin hän oli jo hieman ylipainoinen, jatkuvan
stressin, tupakoinnin ja edustustilaisuuksien kuluttama hieman
surullinen hahmo suurine silmälaseineen ja vaivautuneine il-
meineen. *Suomen Sosialidemokraatti* -lehden toimituksen edus-
tajakortissa toukokuun alussa 1954 meitä katsoo 23-vuotias toi-
mittaja Sorsa, joka oli aivan toista maata: utelias ilme, hoikat ja
jo hieman ruskettuneet kasvot, tiukasti taaksepäin vesikammat-
tukka ja tyylikäs raidallinen solmio.²⁵

Pariskunnan ensimmäinen yhteinen koti löytyi rintamamies-
talon yläkerrasta Helsingin Pitäjänmäestä. Syyskuussa 1955 he os-
tivat suurella velalla vielä rakenteilla olleen kolmion Itä-Helsingin
upouuden Roihuvuoren lähiön kolmikerroksisesta talosta osoit-
teessa Roihuvuorentie 18. Ensimmäiset kuukaudet omassa ko-
dissaan Sorsa kirjoitti eli ”senttasi” vimmatusti juttuja eri lehtiin
lyhentääkseen asuntovelkaa. Juttuideoita ja julkaisukanaviakin
riitti: ”Laadin sitä varten koko Suomen aikakauslehdistöistä kor-
tiston tiedoin siitä, millaisia juttuja kukin julkaisi.”²⁶

Vuonna 1956 Sorsa suoritti kahdeksan kuukautta kestäneen
asevelvollisuutensa Santahaminan jalkaväkijoukossa 3:n toi-
sessa komppaniassa. Journalistina työskennelleenä hänet siir-
rettiin alokasajan jälkeen toimistotöihin, joiden ohella hän pys-
tyi jatkamaan *Vihuri*-lehtensä toimittamista ja pyöräillä lomilla

kotiin Roihuvuoreen. Tämä oli samalla myös hänen viimeinen työpanoksensa nuorisoliitossa. Syksyllä 1956 hän siirtyi toimittajaksi sosialidemokraattisen työväenliikkeen 1940-luvulla perustamaan kirjakustantamoon Tammeen, johon hänen suojeelijallaan Reino Oittisella oli hyvät yhteydet. Toukokuussa 1957 Sorsa sai valmiiksi myös sanomalehtitutkintonsa Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa erittäin hyvin tiedoin, mikä ei ollut yllättävää, kun otetaan huomioon hänen monen vuoden menestyksensä kokemuksensa alalta.²⁷

Työpaikan vaihtamisessa ja tutkinnon loppuunsaattamisessa ei voinut olla kyse vain rahasta tai uran etenemisestä. Sorsa saattoi nyt keskittyä päätoimisesti siihen, mikä häntä kiinnosti eniten; kauno- ja tietokirjallisten tekstien toimittamiseen sekä uusien kykyjen etsimiseen ja kannustamiseen. Viimeksi mainitusta hänellä oli myös omaa kokemusta, sillä vaikka työväenliikkeen lehdistö oli julkaissut jo monta hänen runoiaan ja novelliaan, vastaavaa läpimurtoa ei porvarillisessa julkisuudessa ollut tapahtunut.

Syksyllä 1953 joku Sorsan tukijoista, kenties hänen kirjallisuuden opettajansa Unto Kupiainen Yhteiskunnallisesta korkeakoulusta, oli pyytänyt *Helsingin Sanomien* nuorta kirjarkvostelijaa Kai Laitista arvioimaan Sorsan ja kahden muun nuoren kirjailijan runokokoelmia. Laitinen ei ollut kovin vakuuttunut, koska he kaikki olivat ”siinä välimaastossa, joka erottaa harrastelijan ja runoilijan”. Mutta jokaisella oli yksittäisiä runoja, jotka olivat laadukkaita, kuten pari Sorsan runoista, joissa hän tavoitti ”osuvasti nykyajan ihmisen depression, tyhjyyden ja neuvottomuuden tunnon kaiken olevaisen edessä.”²⁸

Arvio vaikuttaa oikealta, ja vaikka joitakin Sorsan runoja julkaistiin vielä hänen siirryttyään Tammen palvelukseen, on ilmeistä, että hän jo oli tajunnut rajallisuutensa runoilijana. Tähän vaikutti todennäköisesti myös hänen tehtävänsä sensorina eli kustantamoon saapuneiden hyvin kirjavien käsikirjoitusten

karsijana ja diplomaattisten hylkäämiskirjeiden laatijana. Tehtävä kehitti hänen itsekritiikkiään. Jälkeenpäin arvioituna Sorsan päätöksistä tunnetuin lienee Kalle Päätalon ensimmäisen romaanin käsikirjoituksen hylkääminen lokakuussa 1957. Päätalo sai sittemmin Gummerus-kustantamon kiinnostumaan romaanista, ja se ilmestyi nimellä *Ihmisiä telineillä* vuonna 1958. Teoksesta tuli ensimmäinen hänen kaiken kaikkiaan 39 jättimyyntejä saavuttaneista lukuromaaneistaan, joissa aihepiirit pysyivät jotakuinkin aina samoina.

Sorsaa muistutettiin sittemmin usein hylkäyspäätöksensä, mutta Päätalo myönsi kirjeessään hänelle 1990-luvun alussa, että romaanin hylkäys oli itse asiassa täysin aiheellinen. Käsikirjoitusta oli sittemmin muokattu täydellisesti uuteen uskoon Gummeruksessa. Sitä paitsi Sorsa oli päättänyt hylkäyskirjeensä Päätalolle ystävällisin rohkaisuin jatkaa kirjoittamista ja kehittää sitä paneutumalla romaanitaiteen teoriaan. Hän tähdensi, että ”esim. Väinö Linna kertoi saaneensa *Tunteimatonta* kirjoittaessaan paljon apua Alex Matsonin teoksesta *Romaanitaide*”. Päätalo teki kuten Sorsa oli ehdottanut ja luki Matsoninsa – lopputarina on suuren suomalaisen lukuromaanin historiaa.²⁹

Sorsan viittaus Väinö Linnaan ei ollut yllättävä. 1950-luvun modernistiset kirjailijapiirit suhtautuivat penseästi Linnan kerontaan, mutta Sorsa pysyi vielä pitkään 1960-luvulle työläistaustaisten kirjailijoiden esikuvan mukaan johdonmukaisesti proletaarisen tematiikan takana. Sorsan kiintymys Linnan tuotantoon oli syntynyt sillä hetkellä, kun hän lokakuussa 1954 oli innokkaana kirjallisuuskriitikkona lukenut juuri ilmestyneen *Tuntemattoman sotilaan* ”yötä myöten”. Jo seuraavana aamuna hän oli hypännyt Tampereen junaan haastattelemaan Linnaa *Vihuri*-lehteä varten ja oli itse asiassa ensimmäinen lehtimies, joka sai tehdä jutun *Tuntemattomasta* ja sen sittemmin tunnetuksi nousseesta kirjoittajasta.³⁰

Linnan kuoltua Sorsa kuvasi kirjailijan ensitapaamista suruvalitteluissaan leskelle huhtikuussa 1992 seuraavasti: ”Sinä annoit kahvia, Väinö jutteli unohtumattomasti ja Syrjän veljekset kommentoivat. – Se oli lehtimiesurani huippuhetki.”³¹ Artikkele ilmestyi vasta alkuvuonna 1955 *Vihuri*-lehdessä otsikolla ”Kolme miestä ja sota”, koska Sorsa oli samaa juttua varten haastatellut myös kahta muuta sota-aiheisten romaanien kirjoittajaa, Jussi Talvea ja Veijo Meriä. Artikkelissa Linna totesi *Tuntemattoman* hautuneen pitkään hänen mielessään, kunnes ”yht’äkkiä se oli sitten niin selvä, että senkun istuin ja aloin kirjoittaa. Touhussa meni pyöreä vuosi.”³²

Toinen tunnettu tapaus Sorsan lyhyeksi jääneellä kustannustoimittajan uralla oli hänen toimittamansa ja käytännössä myös kirjoittamansa kommunisti Yrjö Leinon muistelmat tämän sisäministerivuosista 1944–1948. Teos ehdittiin jo painattaa ennen kuin Maalaisliiton äänenkannattaja *Maakansa* lokakuussa 1958 julkaisi artikkelin, jossa väitettiin sosialidemokraattisesti suuntautuneen Tammen ja sen kustannustoimittajan Sorsan sekä toimitusjohtaja Untamo Utrion muokanneen käsikirjoitusta korostaakseen kommunistien salamyhkäistä yhteistyötä Neuvostoliiton valvontakomission kanssa. Alkoi poliittinen painostus, johon osallistuivat niin kotimaiset kommunistit, Neuvostoliiton suurlähetystön KGB-osasto kuin Kekkonen taustajoukkoineen. Toiminnan seurauksena jo myyntiin menossa ollut painos vedettiin pois ja tuhottiin.³³

Kun Leinon muistelmat vuonna 1991 lopulta julkaistiin, osoittautui, että teoksessa tosiaan oli kuvauksia, jotka olivat vähemmän imartelevia kommunisteille, Neuvostoliitolle ja sen KGB-osastolle sekä Kekkoselle. Neuvostoliitto oli sodan jälkeen toistuvasti sekaantunut Suomen sisäisiin asioihin, jotka eivät mitenkään liittyneet maiden välisiin suhteisiin, ja saanut tomissaan avuliaasti apua maan kommunisteilta. Paljastukset eivät 1990-luvun alussa olleet enää mikään sensaatio, sillä aihetta

oli jo paljon dokumentoitu Paasikiven vuonna 1985 julkaistuissa päiväkirjoissa näiltä vuosilta. Kiinnostava kysymys on sen vuoksi, että missä määrin kirjan haamukirjoittaja Sorsa oli sen sisältöön vaikuttanut.

Sorsa kieltäytyi kirjoittamasta teoksen uuspainokselle alkusanoja. Yksi syy tähän oli selvästi ärtymys siitä, että Leino oli väittänyt Sorsan ja Utrion lisänneen kohtia, jotka eivät olleet hänen kirjoittamiaan ja poistaneen sellaisia, jotka hän oli kirjoittanut. Leino oli katsonut, että muokkaus oli ollut tarkoitushakuista. Kirjan julkaisukiellon yhteydessä Utrio kirjoitti seikkaperäisen kuvauksen Tammen johtokunnalle, jossa hän korosti Leinon sanelleen muistojaan nauhalle heidän kanssaan. ”Tekstin kirjoitti nauhalta Sorsa yksin, ei kukaan muu”, jonka jälkeen hän työsti sen valmiiksi Utrion kanssa. Sorsa kommentoi 1990-luvulla tekstiosuudessa, joka ei mahtunut mukaan hänen muistelmiinsa, asiaa seuraavin sanoin: ”Tulos oli mielestäni kohtalainen, ja tunsin itseni kirjan tekijäksi, jos kohta lähde ja viimeisen sanan sanoja sen suhteen, mitä tekstiin tuli ja mitä ei, oli Yrjö Leino.”³⁴

Emme tiedä, saiko Leino lukea kirjan painoon menevän version. Mutta kun sen sisältöä verrataan siihen, mitä dokumentoituissa tutkimuksissa on sittemmin voitu osoittaa, muistelmien tiedot näyttävät pitävän aika hyvin paikkansa, vaikka Leino tietenkin pyrki antamaan itsestään paremman kuvan kuin aikalaislähteet antavat ymmärtää. Tästä on taas pääteltävissä, ettei Sorsa ainakaan tietoisesti lisännyt käsikirjoitukseen mitään asiaan kuulumatonta. Oli miten oli, muistelmien myönteistä vaikutelmaa vahvisti joka tapauksessa olennaisesti Sorsan taitavasti kirjoittama teksti, jossa tapahtumien taustoja ja seurauksia kiteytettiin hyvin ja Leinon omia ilmaisuja sekä muistikuvia nivottiin sujuvasti kokonaisuuteen.

Varsinainen syy Leinon muistelmista syntyneeseen mekkaan oli joka tapauksessa Suomea juuri silloin raastava ja monihaarainen sisäpoliittinen taistelu, jossa saattoi nähdä kytköksiä